

EVANGÉLIKUS TEOLÓGUSKÉPZÉS EPERJESEN

LUTHERAN THEOLOGICAL EDUCATION IN EPERJES

Kónya Péter

Eperjesi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A felső-magyarországi grófok, bárók, mágnások, vármegyék és szabad királyi városok képviselői nyilvánosan deklarálták az evangélikus kollégium megalapítását Kassán 1665. november 18-án. Több ok miatt Eperjes szabad királyi várost választották, amely számos tekintetben a legjobb feltételeket kínálta a leendő intézmény számára. A hat felső-magyarországi szabad királyi város közül Kassa és Eperjes erős, korszerű erődítménnyel rendelkezett, de Eperjesen kizárólag az evangélikus egyház működött. Tekintettel a város nemzetiségi viszonyaira, a leendő diákok könnyen el tudták sajátítani mind a német, mind a szlovák vagy a magyar nyelvet. Nem volt érdektelen az sem, hogy a városi tanács a kollégium alapítását erőteljesen támogatta, és kész volt nemcsak alkalmas helyet kínálni számára, hanem finanszírozni is akarta a kiadások jelentős részét. A kollégiumot az evangélikus nemesség és az eperjesi vezető polgárok, valamint a bányavárosok és a szepességi városok polgáraiból szervezett testület irányította. Igen fontos volt, hogy a gimnáziumi tananyag mellett teológiai képzést is kínált az iskola, biztosítva ezzel századokon át a hazai evangélikus lelkészképzés lehetőségét.

ABSTRACT

The representatives of the counts, barons, magnates, counties and free royal towns of Upper Hungary publicly declared the foundation of the Lutheran College in Kassa (Košice) on 18 November, 1665. For a number of reasons, the free royal town of Eperjes (Prešov) was chosen for its location, as it offered the best conditions for the future institution in many respects. Of the six free royal towns in Upper Hungary, Kassa and Eperjes had strong, modern fortifications, but Eperjes was the one where only the Lutheran Church was active. Given the ethnic structure of the town, prospective students could easily learn German, Slovak, or Hungarian. It was also not irrelevant that the town council strongly supported the establishment of the college, and was prepared not only to offer it a suitable site, but also to finance a significant part of the expenditure. The college was governed by a body made up of the Lutheran nobility and leading citizens of Eperjes, as well as citizens of the mining towns and the towns of the Szepesség. It was very important that the school offered theological education in addition to the secondary school curriculum, thus ensuring the possibility of training Hungarian Lutheran pastors for centuries.

Kulcsszavak: evangélikus, Eperjes, teológusképzés, evangélikus kollégium, patronátus

Keywords: Lutheran, Eperjes, theological education, Lutheran college, patronage

A Magyar Királyságban a kora újkorban három helyen működött evangélikus teológiai képzés: a teológiai akadémiákban Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Eperjesen az evangélikus kollégium keretében kisebb szünetekkel több mint kétszázötven éven át fejlődött a teológiai oktatás. Ezzel együtt az eperjesi kollégium – akkor a felső-magyarországi rendek kollégiuma – nemcsak az első hazai evangélikus teológiai intézet volt, hanem az első evangélikus főiskola a királyság területén. Így az evangélikus teológiai képzés Eperjesen össze van kötve a Kollégiummal. Sokszor elfelejtik, de sokan nem is tudják, hogy a Kollégium alapításának egyik fő oka éppen a művelt teológusok képzése volt.

Az eperjesi evangélikus kollégium a felső-magyarországi rendek Kollégiumaként alapított 1665-ben, specifikus belföldi és nemzetközi feltételek között, a felső-magyarországi (protestáns) rendek akaratából. Az iskola létrehozását a városi tanács áldozatkészsége és együttműködése is lehetővé tette, emellett legalább olyan jelentős szerepet játszottak a kollégium alapításában a város több mint két és fél évszázados iskolai hagyományai.

A kollégium létrehozása

A kollégium alapítása mind a hazai társadalmi-politikai viszonyokból, mind a nemzetközi helyzetből és az európai erőviszonyokból nőtt ki. A 17. század első felében a törökellenes háborúk, a Habsburg-ellenes felkelések és a harmincéves háború miatt a Habsburg uralkodók Magyarországon nem léphettek fel nagyon élesen a magyarországi protestáns rendek ellen, sőt néhányszor a vallásszabadságot is elismerték számukra.¹ Az 1648-as westfáliai béke az uralkodónak lehetővé tette mind az abszolutizmus, mind a rekatolizálás erőteljesebb bevezetését. Ez a fordulat összekapcsolódik I. Lipót trónra lépésével. A katolikus egyház jelentős támogatása folytán, főleg a Dunántúlon és Alsó-Magyarországon² rövid idő alatt megnyilvánultak a rekatolizációs politika következményei.³ Ebben a politikában hagyományosan jelentős helyet foglalt el a Nagyszombati Egyetem mint az országos

¹ Először 1608-ban, az első koronázás előtti törvénycikkkel, amelyet 1618-ban megújítottak, s utána már egyértelműen fogalmazott törvénnyel 1647-ben. Ezek a törvénycikkek, az 1608-as és az 1647-es követték a sikeres Habsburg-ellenes felkeléseket.

² Alsó-Magyarország a 16. század első felétől egy önálló katonai és gazdasági egységet képezett a Pozsonyi Magyar Kamara és a Bányavidéki vagy Alsó-magyarországi Főkapitányság fennhatósága alatt. A tizenegy észak-nyugati vármegye területét foglalta el (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Trencsén, Zólyom, Nógrád, Komárom, Turóc, Árva és Liptó vármegye), s területén hét ún. alsó-magyarországi királyi bányaváros volt: Selmecebánya, Kőrmöcbánya, Besztercebánya, Bélabánya, Bakabánya, Újbánya és Libetbánya.

³ Annak ellenére, hogy még néhány évtizedig Magyarország lakossága nagyjából protestáns maradt, sikerült Pázmány Péternek jelentősen megerősítenie a katolikus egyházat, és szilárd alapot vetnie a sikeres rekatolizálásnak a következő században.

katolikus egyház kulturális és műveltségi központja, és a papság nevelésének helye. Keleten, Felső-Magyarországon a század közepétől átvette ezt a feladatot a kassai jezsuita akadémia.

Emellett állandóan rosszabbodtak mindkét protestáns egyház létkörülmenyei. A harmincéves háború és a westfáliai béke következtében egyre nehezebbé vált a magyarországi evangélikus növendékek iskoláztatása Németországban. Így az evangélikus egyház számára elkerülhetlenné vált a saját teológiák alapítása, amelyek méltó ellensúlyt képeznének mindkét jezsuita egyetemnek. Míg a református egyház néhány évtizeden át két főiskolával rendelkezett ebben a régióban, a Partiumban a debreceni⁴ és Felső-Magyarországon a sárospataki kollégiummal⁵, az evangélikusok a 17. század közepén is hiányoltak ilyen típusú intézményt.

Az evangélikus főiskola alapítása a Magyar Királyság területén tehát nem volt új gondolat. Már a század elején is foglalkoztak vele az egyház fő képviselői, akik például Nagybicsét vagy Lőcsét javasolták az iskola színhelyül. A 17. század második felében a haladó rekatolizálás folytán az ország keleti részén, Felső-Magyarországon jöttek létre a feltételek ilyen intézmény létrehozásához.⁶ Annak ellenére, hogy ebben az országrészben már néhány évtizeden át a jezsuiták Kassán és Homonnán, ferences, pálos és más katolikus rendházak több helyen működtek, a protestáns egyházak mindig állandó, erős pozíciókkal rendelkeztek a lakosság összes rétegeiben. A felső-magyarországi rendek ebben a helyzetben 1655-ben határoztak a kollégium mint az ország első evangélikus főiskolája alapításáról. Természetesen ez a lépés egyúttal erődemonstrációként is tekinthető az erősödő abszolutizmus és rekatolizálás idején.

Az iskola helyszínéről és más kérdésekről még 1665 nyarán tanácskoztak a felső-magyarországi rendek követői.⁷ Több ok miatt Eperjes szabad királyi várost választották, amely számos tekintetben a legjobb feltételeket kínálta a leendő intézménynek. A hat felső-magyarországi szabad királyi város közül Kassa és Eperjes erős, korszerű erődítménnyel rendelkezett, de

⁴ Az ún. részek, azaz Magyarország részeinek területe, amelyet a 16. századtól fokozatosan csatoltak az Erdélyi Fejedelemséghez.

⁵ Felső-Magyarország, mint a legnagyobb országrész, a tizenhárom északkeleti vármegye területét foglalta el (Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Torna, Ung, Bereg, Ugozca, Gömör, Heves, Borsod, Szabolcs és Szatmár vármegye). Területén a Pentapolitana városzövetséget alkotó öt szabad királyi város (Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kiszseben) és a felső-magyarországi bányavárosok (Szomolnok, Rozsnyó, Gölnicbánya, Dobsina s mások) erősödtek meg. Az országrész központja Kassa volt, szepesi kamarával, és a felső-magyarországi főkapitányság székhelye.

⁶ Szabad királyi városokban Szepes és Sáros vármegye területén, amelyek az a. h. evangélikus egyház bástyáit képezték.

⁷ ŠA Prešov, EKP, 101: Instruction für die Gesandten der Stadt Kesmark zur Beratung hinsichtlich der Stiftung des Eperieser Kollegiums A. 1665. Frenyó Lajos átírása (1932).

Eperjesen kizárólag az evangélikus egyház működött.⁸ Tekintettel a város nemzetiségi viszonyaira, a leendő diákok könnyen el tudták volna sajátítani mind a német, mind a szlovák vagy a magyar nyelvet. Nem volt érdektelen az sem, hogy a városi tanács a kollégium alapítását erőteljesen támogatta, és kész volt nemcsak alkalmas helyet kínálni számára, hanem át is akarta venni kiadásainak jelentős részét.⁹

Ezen és további kérdések letisztázása után a felső-magyarországi grófok, bárók, mágnások, vármegyék és szabad királyi városok képviselői nyilvánosan deklarálták a kollégium megalapítását Kassán 1665. november 18-án. Tekintettel az építés és az iskola berendezésének magas költségeire, a rendek segítségkéréssel fordultak minden magyar és európai protestáns felé.¹⁰

Az evangélikus polgárok, a nemesek és a mágnások az építésre különböző összegeket fordítottak, emellett ingatlanokat, valamint a belőlük származó jövedelmeket is. Eperjes városa a saját főiskolája számára két jobbágyfaluját, Kajátát és Monyhádot (Mochnya) szánta, valamint két további nemesi birtokot. A következő hónapokban az egész országban és a határokon túl is folytatódott a gyűjtés. Az erdélyi rendek mellett nagy összegekkel járultak hozzá az építkezéshez a németországi városok, egyes evangélikus német fejedelemségek, holland rendek, illetve a dán és a svéd király, aki egymaga 20 000 forintot adományozott.¹¹ Neki is köszönhetően 1666 elején a teljes begyűjtött összeg több mint 50 000 forintot tett ki.

Jelentős szerepet játszottak a pénzgyűjtésben a német fejedelmek, akik nemcsak jelentős összeget ajándékoztak a kollégium építésére, hanem politikai támaszt is adtak a rendeknek az intézet alapításánál, és közvetítettek a többi uralkodónál.

Az elegendő anyagi források megszerzése és a szükséges előkészületek után 1666. április 6-án, a polgárság többségének és számos vendégnek a jelenlétében, ünnepélyesen letették a Felső-Magyarországi Evangélikus Rendek Kollégiumának alapjait. Még az alapköv letétele előtt Eperjesen a városi tanácsnál közbenjárt az esztergomi érsek és Szelepcsényi György primás, hogy gátolja meg az iskola építését. Ugyanígy I. Lipót király elrendelte az eperjesi magisztrátusnak az építés beszüntetését, és a parancsát még kétszer megismételte. A városi tanács válaszában határozottan elutasí-

⁸ Kassán ugyanis a század elejétől voltak a jezsuiták, és 1647-től katolikus plébánia és református gyülekezet is működött a városban.

⁹ ŠA Prešov, EKP, 101: Instruction für die Gesandten der Stadt Kesmark zur Beratung hinsichtlich der Stiftung des Eperieser Kollegiums A. 1665.

¹⁰ ŠA Prešov, EKP, 101: Az eperjesi evangélikus kollégium alapítólevele 1665. november 18-ról.

¹¹ EOL (Evangélikus Országos Levéltár) Budapest, V. 11: Az 1655-ös kollégiumi építkezésről szóló gyűjteményeskönyv. KORABINSKY, Johann Matthias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786, 154. l.; Hörk, József: Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története. Kassa 1896, 9. o.

totta vádjait (melyek szerint nem az egyetemet vagy az akadémiát építette volna), és megerősítette egy új iskolai épület építését a régi helyett, mivel az már nem felelt meg a diákság magas létszámának, amelyet annak idején a felső-magyarországi rendekkel együtt épített.¹²

1667. április 16-án, röviddel az építés befejezése előtt, a felső-magyarországi rendek és Eperjes szabad királyi városa szerződést kötöttek a jövőbeli kollégium közös használatáról és igazgatásáról. Minthogy a kollégium megnyitásával megszűnt az addigi eperjesi humanista gimnázium, az új iskola annak a szerepét is betöltötte. Minden más kérdés mellett a kollégium tanárait, felügyelőit és gondnokait is kiválasztották. A nemesi rendből ezt a funkciót töltötte be: Semsey Ferenc sárosi alispán, Keczer András, Keczer Melchior, Dobay András, Sárossy Sebestyén és Fajgel Péter. Jellemző, hogy többségüket néhány év múlva a Thököly-felkelés résztvevőinek soraiban találhatjuk. A kollégium egyik főadományozója, II. Thököly István részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, de Thököly éppen akkor hunyt el, amikor a császáriak Árva várát ostromolták, valójában ez „mentette meg” a kivégzéstől. Keczer András és Menyhért birtokainak nagy részét elkobozta a kamara.¹³ Feja Dávid kassai főbíróként működött a Thököly-felkelésben, Géczy István Thököly Imre udvari kapitánya volt, Fajgel Péter Kassa parancsnoka, Fleischhacker György pedig Eperjes főbírája volt a felkelés alatt. Nem véletlen, hogy ezek a személyek néhány év múlva, 1687-ben újból megjelentek Caraffa eperjesi vértörvényszéke előtt.¹⁴ Ugyanígy azok az államok vagy uralkodók, akik adakoztak a kollégium javára (Erdély, Svédország), nem tartoztak a Habsburgok barátai közé. Így egyértelmű, hogy politikai céljaik közé a magyarországi ellenzék támogatása is tartozott.

A polgári rendből Eperjes szabad királyi város bírása és tanácsosai töltötték be a hivatalokat. A rendek és a város baráti kapcsolatát az is kifejezte, hogy egyenlő arányban volt képviselve a hat kollégiumi felügyelő a nemesiség és az eperjesi polgárok köréből. A rendkívüli inspektoroknak tizenöt nemes választatott meg, Thököly István gróffal az élen, úgy, mint a hat szabad királyi város magisztrátusai és a felső-magyarországi bányavárosok, valamint a 13 szepességi város közös vezetése.¹⁵ Ezen pontok mellett a szerződés olyan rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek a tanárokat, a diákokat és a kollégium iskolai törvényeit érintették.

Minden kollégiumi tanárnak és diáknak hűségnek kellett lennie az ágostai hitvalláshoz, a tanárok esküdtek is az Augustanára és a Liber Concordiára.¹⁶ De nemcsak a lutheri egyházhoz való hűség volt az egyetlen kri-

¹² Hörk, Az Eperjesi, 9-11. o.

¹³ A Rothal János vezetése alatt működő rendkívüli bíróság 1670–71-ben Pozsonyban ítélte el a Wesselényi-összeesküvésben részt vevő személyeket.

¹⁴ Kónya, Peter: Krvavý súd. Prešov, 1992.

¹⁵ ŠA Prešov, EKP, 101.

¹⁶ ŠA Prešov, EKP, 101: Leges Illustris Gymnasii Epperiensensis.

térium a tanárok számára. Ahhoz, hogy fel tudják nevelni az evangélikus értelmiség új nemzedékét, maguknak is magasán képzett és művelt embereknek kellett lenniük.

Kezdetben a Kollégium élén dr. Pancratius Mihály állt, a városi iskola utolsó rektora. A helyét 1667 októberében az első rektor, dr. Pomarius Sámuel vette át, a híres teológus, több német egyetem végzettje. Eperjesre való meghívása előtt, 1667 nyarán¹⁷ Magdeburgban tevékenykedett papként a Szent Jakab parókián. A további jeles személyiségek közül a kollégiumban működött a két híres filozófus, Caban Izsák és Ladiver Illés. Filozófiai munkáik mellett ismertekké váltak a jezsuita teológussal, Sámbar Mátyással Kassán folytatott hitvitáikról 1665 és 1666 között.¹⁸ Ladiver Illés számos népszerű iskolai színjáték szerzője volt, amelyeket a diákokkal mutatott be nyilvános fellépéseken az évfárad vizsgák során. Eleazar Constant és Papinianus Tetragonos című iskolai drámái, amelyeket a záróvizsgákon németül, magyarul és szlovákul nyilvánosan adtak elő, nagyon népszerűek voltak éppen katolikus- és Habsburg-ellenes hangulatuk miatt.

A Felső-Magyarországi Rendek Kollégiuma a 17. században (1667 – 1711)

A Felső-Magyarországi Evangélikus Rendek Kollégiumát ünnepélyesen 1667. október 18-án nyitották meg. A tanrend szerint tízosztályos gimnázium lett, a magasabb tudományok, filozófia és teológia tanításával a legfelsőbb osztályokban. Éppen ezek az osztályok vonzották a diákokat nemcsak az egész országból, de külföldről is, és a kollégiumot kiemelték az evangélikus középiskolák sorából. A diákok száma a tanítás megkezdése után kétszázal emelkedett ezekben az osztályokban (1668-69-es év: 258),¹⁹ de az iskola diákjainak létszáma még ennél is magasabb lehetett. Már az első diákok nevei is világosan mutatják, mennyire formálta a kollégium ezeket a fiatal embereket, akiket tanáraik nemcsak a tudományhoz, művészethez és az evangélikus egyházhoz való szeretethez vezettek, hanem egyúttal a haza- és szabadságszeretethez is. Az iskola egyik első és leghíresebb tanulója Thököly Imre gróf volt, aki 1668-tól²⁰ a Wesselényi-féle összeesküvésig tanult itt. Vele együtt tanult Petróczy István báró, később a gróf generálisa, Klesch János, Eperjes Rákóczi-kori bírása, Bubenka Jónás, a későbbi festő

¹⁷ ŠA Prešov, EKP, 101: Pomarius levele Wittenbergből 1667. augusztus 15-én, amelyet a kollégium kurátorának és felügyelőjének címzett.

¹⁸ Fabiny, Tibor: Egy hányatott életű eperjesi tudós, Ladiver Illés. In: Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby. (Ed. Kónya, P., Kása, P.). Prešov, 1995, 22-23. o.

¹⁹ Hörk, J.: Az Eperjesi, 28. o.

²⁰ Thököly Imre levele Teleky Mihálynak 1668. október 25-ről. Gróf Thököly Imre levelei. Budapest, 1882, 1. o.

és író, vagy Bogdány Jakab, későbbi híres barokk festő.²¹

A második évben is Thököly Imre mellett felkelése több jelentős részvevője is itt tanult: a későbbi diplomata, Petenády György, várkapitánya, Izdenczy Márton, szepesi kamarai tanácsosa, Szirmay András, ezredese, Jánoky Farkas, jószágigazgatója, Kelemessy János, főtisztjei, Bertóty Zsigmond és Dobay Zsigmond.²² Néhány hónap múlva Ottlyk György, Thököly későbbi ezredese és II. Rákóczi Ferenc brigadérosa is tanult a kollégiumban.²³ Ezeken kívül Rezik János, a kollégium későbbi rektora is megtalálható a diákok körében, aki az Eperjesi mészárszék és a Gymnasiologia szerzőjeként vált híressé. Még diákéveiben Pomarius Samu rektor Kassára küldte vitázni Sámbar Mátyás jezsuitával.

A kollégium szüntelen fennállásának rövid ideje alatt elég jó névre tett szert az egész országban és külföldön is, és professzorai olyan eredményeket értek el, hogy a legfelső osztályok végzősei egyetemi végzettség nélkül is el tudtak helyezkedni az iskolai rektorok és lelkészek helyén.²⁴ A kollégium, ha nem is formálisan, de valójában főiskolává, akadémiává vált, amelynek építésével egykoron megvádolta az eperjesieket Lipót király. Tekintettel ezekre a tényekre, Pomarius hamarosan egyetemmé akarta alakíttatni.²⁵

Az 1667-es Ladiver Illés-féle tanterv szerint a tízosztályos gimnáziumban a teológia két legmagasabb osztályban taníttatott: a kilencedikben és a tizedikben. A kilencedik osztály a fizikusok és a metafizikusok osztálya, ahol a fizika és metafizika mellett a theologia polemicát is tanították. A tizedik osztály a hittanhallgatók osztálya, ott tanították a Theológiát és a keleti nyelveket, a héber nyelvet. Tanára a Kollégium rektora volt. Évi fizetése 400 RFt (több, mint a bíróé), 25 Ft fapénz, 24 eperjesi köből rozs, 6 eperjesi köből tiszta búza, 2 hordó bor, 10 hordó sör és a szállás. A teológia tanára Pomarius Samu volt.

A Wesselényi-összeesküvés 1670 nyarán történt leleplezése után néhány felső-magyarországi vármegye és szabad királyi város az ellenállás oldalára állt, a polgárok és a nemesség nyílt konfliktusba szálltak az uralkodóval. Rövid szervezetlen ellenállás után Spankau generális katonaságával az ország keleti részét elfoglalta. Az összeesküvés leverése annak az időszaknak az elején történt, amikor megszilárdult az abszolutizmus, és az ellenzék elleni megtorlások során nem utolsósorban az erőszakos rekatolizáció is színre lépett.

²¹ Ladiver, Elias: Eleazar constans. OSzK, Kézirattár és régi nyomtatványok tára. M2/2602.

²² Ladiver, Elias: Papinianus tetragonos... Lócse 1669. OSzK, Kézirattár és régi nyomtatványok tára, FM 2/1045. Thaly, K.: Thököly Imre és iskolatársai, mint színjátársók, 411-414. o.

²³ Felsőozoróczi és Kohanóczi Ottlyk György önéletírása. In: Történelmi naplók 1663-1719 (Ed. Thaly, Kálmán). Budapest, 1875, 5. o.

²⁴ Hörk, Az Eperjesi, 31. o.

²⁵ Gömör, János: Az Eperjesi Ev. Kollégium. Eperjes, 1933, 17. o.

Még a felső-magyarországi vármegyék elfoglalása idején került sor a protestáns templomok, parókiák, iskolák erőszakos elvételére. A katonaság közbenjárásával kiűzték az evangélikus lelkészeket és tanítókat, és helyükre katolikus papokat, főleg szerzeteseket ültettek. Ekkor Sáros vármegyében is ideiglenesen szűntek meg az evangélikus parókiái iskolák tucatjai. A szabad királyi városokban változatlanok maradtak az egyházi viszonyok, de néhány hónap elteltével az uralkodó mint egyedüli patrónusuk elrendelte az evangélikus egyház minden vagyonának elkobzását.

A megtorlás során az elsők között volt a Felső-Magyarországi Rendek Kollégiuma, ami bizonyosan nem volt véletlen. Az uralkodói parancs ellenére történt felépítése, Pomarius rektor igyekezete az iskola egyetemmé bővítésére, valamint Ladiver, Cabán és Pomarius szereplése a jezsuitákkal folytatott teológiai hitvitákban bonyolították az iskola helyzetét, amelynek léte nem volt összeegyeztethető az uralkodó új abszolutisztikus politikájával Magyarországon. A kollégium elkobzását Spankau generális hajtottá végre 1671. május 23-án. A következő nap elfoglalta a katonaság és hadi raktárrá alakította át. Néhány hónap múlva egykori tanárainak is el kellett hagynia a kollégiumot, akik addig időszakos feltételekkel oktathattak a régi iskolai épületben. 1672 júniusában az egri kanonok, Kolosváry István elrendelte az evangélikusok vagyonelkobzását, ami mindhárom templomukat és a parókia egész vagyonát érintette. Július elején azután a szepesi kamara átadta a kollégiumot a jezsuitáknak.²⁶

A jezsuiták még 1673 márciusában a régi iskola épületében nyitották meg a katolikus gimnáziumot, és a kollégiumot rendházukká alakították át. Az új jezsuita gimnázium a kollégium vagyonát is megszerezte, elsősorban Kajáta és Monyhád (Mochnya) jobbágyfalvakat, amelyeket a kollégium a várostól kapott meg, de 1673. március 15-én a gergelaki és salgói birtokokkal együtt elkobozta a szepesi kamara.²⁷

Az intézet elkobzása után az evangélikus tanárok elveszítették lehetőségüket hivatásuk gyakorlására, s rendszerint külföldre távoztak. Hasonlóan, mint Pomarius Samu rektor, más tanárok is elhagyták az országot. Cabán Izsák először Németországban keresett menedéket, és rövid thorni, danzigi és tübingeni tartózkodás után Erdélyben telepedett le. Fogadta a szebeni gimnázium rektorátusát, ahol néhány év múlva városi papnak választották. Ebben a hivatalban 1707-ig működött, és már nem tért haza. Eperjesen született János nevű fia később szebeni főbírónak és a szászok grófjának választott.²⁸ Ladiver Illés is először Németország felé haladt, amikor tiszolci és késmárki működése után Thornba, Danzigba és Königsbergbe ment. Végül ő is letelepedett Erdélyben, ahol először Szebenben, s

²⁶ Hörk, Az Eperjesi, 34-35. o.

²⁷ MOL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara számvevősége, E 706: Libri bonorum fiscalum.

²⁸ Binder, Paul: Slowaken und Zipser in Siebenbürgen. In: Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby. Prešov, 1995, 98. o.

utána Segesvárott működött. A segesvári gimnázium rektori hivatalában 1682-ig maradt, és sikeresen megreformálta az ottani tanítási rendszert.²⁹ Több kollégiumi diák is száműzetésbe ment, mint például Rezik János, aki Thornban fejezte be tanulmányait.³⁰

Miután 1678-ban kitört az új Habsburg-ellenes felkelés, amelynek élén a kollégium volt diákja, Thököly Imre állt, rövid ideig az ország nagyobb része a felkelőket támogatta. A kurucok katonai sikerei és a nemzetközi helyzet nyomása alatt I. Lipót megváltoztatta azelőtti politikáját, és 1681-ben összehívta Sopronba az országgyűlést. Az országgyűlés megszavazta a vallásszabadság korlátozott engedélyezését, törvénycikkei nem foglalkoztak azonban az elkobzott diplomákkal vagy iskolákkal.³¹

A soproni országgyűlés után az evangélikus polgárok, a katolikus városi tanács ellenállása ellenére, helyreállították ugyan a protestáns vallásgyakorlatot, a tényleges vallásszabadság azonban csak később újított meg. Amikor 1682. augusztus 17-én Thököly Imre elfoglalta Eperjest, a kuruc katonákkal együtt visszajöttek száműzetésből az evangélikus lelkészek és tanárok. Nyomban visszakapta az evangélikus egyház egy évtizeddel előtt elkobzott templomait és iskoláit. Az evangélikus polgárok kiűzték a jezsuitákat és minoritákat, és augusztus 20-án új, evangélikus városi tanács választott meg.³²

Az evangélikus gyülekezet helyreállításával újból megnyílt az evangélikus kollégium is. Maga Thököly, mint volt diákja, is törődött az iskola működésével. Mivel az elkobzások következtében a kollégium majdnem egész vagyonát (az alapokkal együtt) elveszítette, segítség nélkül nem kezdhetett a rendes tanítást. Azért a felkelés vezetője még 1682 nyarán meglátogatta a várost, és a helyszínen megismerte iskolájának siralmas állapotát. Mivel az 1673-as elkobzások eredményeképpen a kollégium elvesztette az összes vagyonát, Thököly a Tállya város határában található 600 hold tokaji szőlővel, valamint Rimaszombat bevételének a felével ajándékozta meg.³³ Rektornak visszahívta a száműzetésből kedvenc tanárát, Ladiver Illést. Vele együtt tanított még a felsőbb osztályokban Schwartz János és Sapphun Henrich György.³⁴ Ladiver aztán idehívta még tanárnak a volt diákját is, Rezik Jánost, aki akkor Thornban tanított a gimnáziumban.³⁵ A teológia tanára szintén Ladiver Illés lett. Ezekon a híres professzorokon kívül az

²⁹ Fabiny, Egy hányatott, 27. o.

³⁰ Series Primariorum Professorum et Rectorum prout et eorundem collegarum schola, et Collegio Eperiensi Praepositorum. Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

³¹ Novellae seu Articuli Regni Hungariae. Corpus Iuris Hungarici, Tyrnavia, 1734, 332 - 333. o.

³² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 2539.

³³ Hörk, Az Eperjesi, 42. o.

³⁴ Fabiny, Egy hányatott, 28. o.

³⁵ Series Primariorum.

alsóbb osztályokban kevésbé ismert tanárok tanítottak, tehát a kollégium tartalmával és szerkezetével teljes mértékben eleget tett az 1666-1670-es törvényeknek. Többéves protestáns oktatás hiánya után az evangélikus képzést teljesen újra kellett építeni. Ennek következtében nagymértékben megnőtt a diákok száma nemcsak a magasabb, hanem az alacsonyabb osztályokban is, s nem egyszer felnőttkorúak is jártak az iskolába. Az oktatás megfelelő működésének biztosítását a felkelés vezére támogatta, valamint a régi adományok felújításával egészítették ki. A költségek egy részét, illetve a tanárok fizetését Eperjes város vállalta.³⁶ A háborús helyzet és nehéz nemzetközi feltételek ellenére a kollégium vezetése felújítani igyekezett külföldi kapcsolatait a protestáns uralkodókkal, akiktől politikai és anyagi támogatást várt. E tevékenység eredménye lett egy, 1682-ben a svéd királytól szerzett, pontosabban meg nem állapítható pénzsegély is.³⁷

A gyorsan rosszabbodó háborús helyzet és számos nehézség ellenére a kollégium rövid ideig újból jelentős oktatási, tudományos és kulturális intézmény lett. Természetesen nem létezhetett a politikai, illetve katonai eseményektől függetlenül, így, hasonlóan Eperjes szabad királyi városhoz, a kollégium is határozottan a jótévedője, Thököly Imre oldalára állt. Ebben a szellemben tartattak meg az iskolai ünnepek, az évnnyitó és a záróvizsgák is. A kollégium tanárai több népszerű írásban és más művekben is hangsúlyozták a Thököly-felkeléshez való hűségüket. Ilyen volt például Ladiver ünnepi verse 1683-ból: *Natale presagium victoriarum Emerici Thököly*.³⁸ Schwartz János tanár az 1684/85-ös tanévben diákjaival a *Helena Menelao reddita* nevű színjátékot adta elő, amelyben a Thököly Imre elől menekülő I. Lipótnak lehullott fejéről a királyi korona.³⁹ Így ebben az időszakban (1682-1686) az iskolát nagyon jól jellemzi a Ladiver által használt megnevezés: „Collegium Thökölyanum”.

Eperjes lakosainak néhányszor alkalma nyílt arra, hogy fegyveres harcban mutassák meg hűségüket a felkelésnek és vezérének. Háromszor álltak ellen az uralkodó serege ostromának: 1683 decemberében, 1684 júliusában és 1685 szeptemberében. Az utolsó ostromban, amely hét hétig tartott, és Schulz Bálint császári generálisnak 5000 katonába került, a város védelmében nagyobb számban részt vettek a kollégiumi tanárok és diákok.⁴⁰

Az ostrom alatti reménytelen helyzetben, amikor Thököly nem tudott a városnak segítséget küldeni, a polgárok abbahagyták a védekezést, és 1685. szeptember 11-én nagyon kedvező feltételek alatt kapituláltak.

³⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy, II. A - a, 8, 15: Számviteli könyv 1684 - 85.

³⁷ Hörk, Az Eperjesi, 44. o.

³⁸ Fabiny, Egy hányatott, 28. o.

³⁹ Hörk, Az Eperjesi, 46. o. Mivel annak idején a felkelés már mindenhol hátrált, ez a politikai állásfoglalás már fölösleges volt, és az egész városnak kárt hozott.

⁴⁰ KÓNYA, Peter: Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní 1670 – 1711. Prešov, 2000.

A kapitulációval lezárult Eperjes szereplése a felkelésben, a tanítás a kollégiumban azonban még nem szűnt meg. A felkelés vallási eredményeit ugyanis Schulz generális garantálta a kapitulációs okmányban.⁴¹ Ennek köszönhetően a császári helyőrség és a városi tanács lecserélése után, a rekatolizálás fokozatos megújulása ellenére, még több mint egy éven át, 1686 végéig működött a kollégium. Ladiver Illés rektor halála után, 1686 áprilisától Schwartz János választotta az intézmény élére.⁴²

Ez a túlságos vallásszabadság azonban nem felelt meg I. Lipótnak és a radikális udvari arisztokratáknak. Így 1686 ősszel egy, Csáky István gróf kassai főkapitány által vezetett, bizottságot alakított, amelynek célja volt a felső-magyarországi vallási viszonyok helyreállítása az érvényes törvények, tulajdonképpen a soproni cikkek értelmében. A szabad királyi városokban a protestánsoktól el kellett vennie a felkelés alatt szerzett templomokat, s helyükbe egy külvárosi helyet jelölt ki az új fatemplomok és iskolák felépítésére.⁴³ Ez a bizottság 1687. január 7-én jött el Eperjesre, és mindkét főtéri templommal együtt⁴⁴ a kollégiumot is elkobozta. A soproni cikkek értelmében az evangélikusoknak a Felső Hustákon (külvárosban) helyet szabott, amelyet viszont elutasítottak.⁴⁵ Így 1687 elején a Felső-Magyarországi Rendek Kollégiuma ismét megszűnt.

Néhány hét múlva Eperjes egy, az Eperjesi vértörvényszékként ismert, tragikus történelmi eseménynek színhelye lett.⁴⁶ A törvényszék, amely márciustól szeptemberig tartott, szintén szoros összefüggésben állt a kollégiummal és tanáraival.

Az evangélikus lelkészekkel együtt a kollégiumi tanároknak is távoznuk kellett a városból. Most is többen önkéntesen választották a külföldi száműzetést. Schwartz János rektor, aki kikerülte a kivégzést, és „csak” a murányi várbörtönbe került, szabadulása után rövid időre visszajött Eper-

⁴¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, 1630 - 1705. B-2: Eperjes kapitulációja, 1685. IX. 11.

⁴² Hörk, Az Eperjesi, 47. o.

⁴³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy, 2773: Instructio Leopoldi z 19. XI. 1686.

⁴⁴ Mivel a szlovák templomot már 1686-ban Keczerék (a templom patrónusai) átadták a minoritáknak.

⁴⁵ Annales fata et vicissitudines Ecclesiae Evangelicae Epperiensiensis 1671 - 1721. Az eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára.

⁴⁶ KÖNYA, Peter: Krvavý súd. Prešov, 1992. 135 o.; Az Eperjesi Vértörvényszék. Budapest 1994; Prešovské jatky alebo Prešovský krvavý súd r. 1687. Ján Rezik, Verejná prešovská poprava čiže Prešovské jatky 1687. Košice 1997, 71 – 118. o.; K problematike Prešovského krvavého súdu. In: História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Prešov 1994, 50-66. o.; Das Blutgericht von Prešov/Eperies im Jahre 1687. In: Die reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Wien, 1996, 98 - 114. o.

jesre, s utána elment Pozsonyba, majd onnan Németországba.⁴⁷ Rezik János ismét Thornban talált menedéket, ahol a tanári állást foglalta el.⁴⁸ A tanárokkal együtt a diákok nagy része is elhagyta a várost, akik vagy beléptek a hadseregbe, vagy elmentek külföldre, vagy szaporították az elégedetlenek sorait, és részt vettek a kisebb Habsburg-ellenes mozgalmakban. Az eperjesi magyar őrség katonái és a kollégiumi diákok állítólag részt vettek az 1697. évi hegyaljai felkelésben.⁴⁹

Ez a helyzet majdnem két évtizedig tartott, 1705 elejéig, amikor a kollégium új helyreállítását lehetővé tette a gyorsan haladó Rákóczi-szabadságharc. A kuruc hadsereget, amely majdnem egy évig tartó ostrom után, 1704. december 4-én elfoglalta a várost, az evangélikus polgárok felszabadítókként üdvözölték. Reményeik a vallásszabadság helyreállítására azonban még nem valósultak meg, és a katolikus városi tanács csak a fejedelem közvetlen nyomása alatt engedte meg az evangélikus és református lelkészek működését, két polgárházban és a városi vendéglőben.⁵⁰ A politikai fordulat ellenére a kollégiumi épületben továbbra is laktak jezsuiták, akik pénzt is kaptak a városi kasszából. Rákóczi csak az evangélikusok panasza után Bertóthy Ferenc főhadibiztost küldte, aki 1705. január 2-án elrendelte, hogy a jezsuiták hagyják el a kollégiumot az evangélikusok javára. Így 1705 elején hosszú szünet után megújult az eperjesi evangélikus kollégium. Tekintettel a majdnem tízéves evangélikus oktatás hiányára a városban, a vezetésnek sok problémája adódott. Ebben a helyzetben az iskola felügyelők egyetlen alkalmas rektort a volt diákokban, Rezik János tanárban láttak. Rezik viszont annak idején Késmárkon működött gimnáziumigazgatóként, ahova még a szabadságharc elején jött el Thornból. Figyelmen kívül hagyva a késmárkiak ellenállását végül elfogadta a meghívást, és 1705 márciusában belépett a hivatalba.⁵¹ Rezik nehéz helyzetben találta az intézetet, és erélyesen hozzáfogott újraépítéséhez. A kollégium helyzete még jobban javult Róth Mihály és a többségében evangélikus városi tanács megválasztása után, 1705 májusában.⁵²

A vallási viszonyok normalizálódásához és a felekezeti feszültségek elhárításához hozzájárult a szécsényi országgyűlés 1705 októberében, amely törvénybe iktatta a három bevett vallás (katolikus, evangélikus és református) szabadságát. Emellett az egész országban elrendelte a templomok és más egyházi vagyon igazságos elosztását. Eperjesen 1705. október 21-én ülésezett a szécsényi országgyűlés vegyes bizottsága, amely a német és a magyar templom mellett (a parókiával, régi iskolával és Nebest-házzal

⁴⁷ Hörk, Az Eperjesi, 337. o.

⁴⁸ Series Primariorum...

⁴⁹ R. VÁRKONYI, Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683 - 1699. Budapest, 1987. 163. o.

⁵⁰ Annales fata et vicissitudines...

⁵¹ Series Primariorum...

⁵² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

együtt) a kollégiumi épületet s a hozzá tartozó tokaj-hegyaljai szőlőket is odaítélte az evangélikusoknak.⁵³

Hasonlóan, mint az előző felkelésben, a Rákóczi-szabadságharcban is nagyon problematikus maradt a kollégium finanszírozása. A tokaji szőlők s más vagyonok részleges visszaadása sem fedezhette kiadásait. Az anyagi helyzet javítása érdekében 1705 márciusában a felügyelők és a kurátorok újból megszólították az egész magyarországi evangélikusságot a segítség és támogatás érdekében a kollégium számára.⁵⁴ Még ha a gyűjtés eredménye közel sem érte el az 1665-ös évi szintet, mégis sikerült összegyűjteni néhány ezer forintnyi készpénzt és néhány száz forintnyi évi járadékot. A politikai és anyagi támogatás érdekében a kollégiumi vezetés újból elhatározta, hogy meg fogja szólítani külföldi jótevőit, különösen a svéd királyt. Miután 1705 nyarán a polgárok megegyeztek a nemesekkel, egy küldöttség indult XII. Károly svéd királyhoz, aki vállalta négy teológiát tanuló magyar diák greifswaldi egyetemen, a királyi alumnisták között való oktatásának költségét, illetve négy diák tanulmányait a királyi kincstár költségén.⁵⁵

Jelentős helyet foglal el a magyarországi evangélikusok történetében a rózsahegyzi zsinat, mely 1707. április 3-tól 10-ig tartott. Követői az egyház legfontosabb problémáival foglalkoztak, többek között a felsőoktatással és az eperjesi kollégium helyzetével. A kollégiumot Szirmay Miklós, Brezinay János és Haydenreich János képviselte a zsinaton. Eperjesről Róth Mihály és Klesch János, a volt és az akkori városi bíró és Schwartz János német lelkész küldetett ki a zsinatra.⁵⁶ A zsinat különös figyelmet fordított a kollégiumra, két záró cikkelyében (az 5.-ben és a 24.-ben) foglalkozott vele. Kiemelt helyet biztosított neki a magyarországi középiskolák rendszerében, és mind a négy szuperintendensnek elrendelte, hogy nagy figyelmet fordítson rá. Az intézet nehéz anyagi helyzetére tekintettel országos pénzügyűjtéseket tervezett a javára.⁵⁷ A külföldi segély megszerzése érdekében küldöttség indult XII. Károly svéd királyhoz és más protestáns uralkodókhoz. A küldöttség, amely Krman Dániel dunáninneni szuperintendensből és Pohorszky Samuból állt, siker nélkül érkezett haza. A svéd király, a hosszú északi háború következtében, nem volt képes anyagilag segíteni, és csak a politikai támogatásra korlátozódott.⁵⁸

A háborús események, a fokozatosan romló gazdasági helyzet és a hosszan tartó pénzügyi nehézségek ellenére Rezik Jánosnak mind a négy évfolyamban sikerült biztosítania az oktatást. A nemzetközi kapcsolatok-

⁵³ Annales fata et vicissitudines...

⁵⁴ EOL Budapest, V. 12: Lectori Bonis literis faventi Cultum, Officia, Amorem 1606-1610.

⁵⁵ Hörk, Az Eperjesi, 79. o.

⁵⁶ EOL Budapest, I. a 9. 20: Originale Synodi Rosenbergensis Evangelicae in Memoria serenissime Posteritati conservatur.

⁵⁷ EOL Budapest, I. a 9. 20.

⁵⁸ Hörk, Az Eperjesi, 79. o.

nak köszönhetően néhány diák külföldi evangélikus egyetemeken folytathatta tanulmányait. A többi professzorral együtt (Viczy Péter, Burius János, Motúz Mátyás) a rektor olyannyira felvirágoztatta az egész intézetet, hogy működésének utolsó éveiben is úgy tündökölt, mint megalapításakor. Az ismert személyiségek közül Eperjesen tanult a 18. század elején a későbbi rektor, Matthaides Sámuel is, az orvos-természettudós Rayman János Ádám, vagy a pedagógus-író Bárány György. Mivelhogy a kollégium működése és ígértes fejlődése II. Rákóczi Ferenc vallási politikájának volt köszönhető, így a kollégium képviselői az intézetet „Collegium Rákóczyanum”-nak nevezték el.

Eperjesen 1710-ben kitört az utolsó pestisjárvány, amelynek 3000 ember esett áldozatul, köztük a kollégium rektora, Rezik János is. Helyére Matthaides Sámuelt választották meg, a greifswaldi egyetem fiatal végzősét.⁵⁹ Az iskola és vezetése azonban már nem voltak képesek a járvány után újból felépülni, amikor a pestis után a császári hadsereg közeledett a városhoz. A háborús kimerülés, a gazdasági válság és a járvány folytán a polgárok elvesztették a harci kedvet, és a város kuruc parancsnokának akarata ellenére, kapitulációról döntöttek.

Az 1710. december 10-ei kapitulációt megelőzte az evangélikus és a katolikus polgárság között kötött egyezés, amely szerint az evangélikusok lemondtak a nagy (német) templomról és parókiáról, és a katolikusok elismerték az evangélikusok jogait a kollégiumra és a kisebb (magyar) templomra. Az egyezséget Virmond marsall is betartotta. 1711 szeptemberében azonban királyi parancsra és Pálffy János gróf ismételt nyomására át kellett adni a kollégiumot. Diákjai, mielőtt átadták volna az épületet, a nemrég még a városi tűzvészttől megmentett intézetben megrongálták az egész berendezést, s így a jezsuitáknak először teljesen fel kellett újítaniuk az épületet, mielőtt 1713 végén végre beköltözhettek.⁶⁰ Az eperjesi evangélikus kollégium, mint a főiskola, több mint fél évszázadra megszűnt. Szerepét és feladatait csak nagyon kis mértékben vette át a fából készült külvárosi iskola, amely a jezsuiták ellenállásával szemben 1715-ben megépült. A kollégium épületében újból a jezsuiták telepedtek le, akik csak hatvan év múlva, a Jézus Társaság feloszlása után, 1773-ban hagyták el.

A külvárosi iskola (1715 – 1784)

Az egyházi épületek átadása után az evangélikusok nehéz helyzetbe kerültek, amit még jobban kiélezett az új, katolikus városi tanács és bíró, a helyőrség és a jezsuiták ellenséges viselkedése. Főleg Kolb János jezsuita superior és helybeli plébános rendkívül keményen bánt az evangélikusokkal, akiknek nem tudta megbocsátani, hogy nemrég, 1707-ben kiűzték a városból. Már 1712-ben elérte, hogy betiltsák az istentiszteleteket a refor-

⁵⁹ Matthaides Sámuel egészítette ki és egységesítette Rezik művét, a Gymnasiológiát, a magyarországi gimnáziumokról.

⁶⁰ Hörk, Az Eperjesi, 89. o.

mátus fatemplomban, amelyet utána szét is szedtek, és anyagából felépítettek a katolikus kórházat. Utána az új főbíróval és a katonai parancsnokkal együtt, mindenáron igyekezett megakadályozni az új, külvárosi fatemplom építését. Elkoboztatták az összegyűjtött anyagot, és a katonaság segítségével a leendő faépületek már álló falait is megpróbálták lebontani.⁶¹ Az evangélikusok végül a külvárosi templomukat, s utána iskolájukat és parókiákat is, csak a három évig tartó országgyűlés befejezése és az 1715. évi 30. törvénycikk kiadása után fejezhették be. A törvénycikkek értelmében 1715. szeptember 5-én az uralkodó a városi tanács számára elrendelte az evangélikusok jogainak betartását, és megtiltotta, hogy zavarja őket a külvárosi templom s más épületek építésében.⁶²

Eperjesen az evangélikus polgárok is ki voltak téve többféle diszkriminációnak mind a városi tanács, mind a katonaság vagy a jezsuita szuperior részéről. Azonkívül, hogy nem vehettek részt az önkormányzatban és a városi hivatalokban, korlátozva voltak a vallásgyakorlatban. Még nehezebb helyzetben voltak a lelkészek és tanítók, akiket a hatóságok gyakran zaklattak, és többeket be is börtönöztek.⁶³ Nem állnak ugyan rendelkezésre adatok a teljes lakosság felekezeti összetételéről, a polgárok soraiban azonban 1730 és 1750 között 37,2%-ot alkottak.⁶⁴

Az iskola 1715-től egy külvárosi önálló épületben volt elhelyezve, a fatemplom és a két parókia mellett. A német és a szlovák gyülekezet közösen használta az iskolát. Annak ellenére, hogy az evangélikusok a kollégium hagyományait akarták folytatni, a törvények szerint az iskola csak egy triviális iskola lehetett. Mivel az eredeti faépület a század közepén már nem volt elegendő, 1750-ben az uralkodónő engedélyével az evangélikusok új, ugyanúgy fából készült iskolaépületet építettek fel, ugyanazon helyen, a nyugati külvárosban.

Az eperjesi külvárosi iskola a 18. század első évtizedeiben sok kárt szenvedett, és jelentős problémákat kellett leküzdenie. A tanítás néhány éves hiánya miatt az iskola elveszítette a vidéki diákokat, és tekintélye jelentősen csökkent a gyülekezeti (parókiái) iskolává való degradálás folytán. Az evangélikusok üldözése következtében csökkent a diákok vagyoni helyzete, erre az iskola vezetése az alumneum alapításával reagált, amely a legszegényebb diákoknak teljes vagy részes mértékben biztosított étkezést, illetve szállást. Mindkét gyülekezet vagyoni helyzete, a Kollégium vagyónának elkobozása és a diákszám csökkenése miatt az iskola újból csak

⁶¹ Lazar, Ervin – Midriak, Ján: Dejiny evanjelického cirkevneho zboru podľa augsburského vyznania v Prešove. Prešov, 1983, Kézirat, 42. o. Hörk, József: Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története. Kassa, 1896, 89. o.

⁶² HÖRK, J.: Az Eperjesi, 94. o.

⁶³ Mint például Husz Márton tanítót vagy Bahil Mátyás szlovák lelkészt.

⁶⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2121: Matricula seu Receptaculum Concivitate donatorum civium, in Libera Regiaeque Civitate Epperies 1730 – 1756 (1810).

öt tanárt alkalmazott úgy, mint a reformáció előtt: a rektort, a konrektort és a subrectort.

1750-ben a Helytartótanács elrendelte az evangélikus iskola triviális szintre redukálását, és ugyanakkor a rektor, konrektor és a legmagasabb osztályok hallgatóinak távozását.⁶⁵ Az eperjesi evangélikusok viszont ellenállottak, és nemesi patrónusaik és felügyelők segítségével a királyi udvarnál is védtek érdekeiket. Így 1750-ben sikerült engedélyt szerezniük mind az új iskolai épület felépítésére, mind az ún. magasabb, gimnáziumi tárgyak tanítására.⁶⁶ A század második felében matematikát, teológiát és filozófiát is előadtak a külvárosi iskolában, amivel megkapta a líceumi jelleget.⁶⁷ Utána jött vissza a nemrég elűzött rektor és konrektor. Az iskola kibővített három évfolyamból ötre, és köztük az első osztályban újból helyet foglalt a teológia a metafizika és a héber nyelv mellett. Természetesen a teológiai képzés újraindulásáról nem lehetett beszélni.

A gimnáziumot végzett növendékek közül sokan folytatták tanulmányaikat külföldi egyetemeken, főleg teológián. A kollégium líceumi rangra emelésének és a társadalmi változásoknak köszönhetően a 18. század második felében a diáklétszám 8-ról 46-ra emelkedett az 1700 és 1750 közötti korszakhoz képest. Holott ezen diákok közül nem mindegyik tanult teológiát, nagyon valószínű, hogy a század első felében a greifswaldi, jénai, hallei vagy wittenbergi peregrinusok között kereshetők, a század második felében viszont a göttingeni, greifswaldi, jénai, hallei, tübingeni és wittenbergi egyetem hallgatói között voltak jelentős számban teológusok.

Az 1770. év nagyon jelentős mind az iskola, mind a két gyülekezet életében, ekkor II. József társuralkodó meglátogatta Eperjest. A társuralkodó nem tervezett látogatásának köszönhetően megnőtt az eperjesi evangélikusok és gyorsan fejlődő iskolájuk tekintélye. Az uralkodó 1770-ben nagyon pozitívan állt az eperjesi evangélikus polgárokhoz, ami már három év múlva gyümölcsöt hozott, amikor a városháza el akarta adni az iskolai alapítványhoz tartozó három belvárosi házat. A gyülekezet panasza után II. József személyes beavatkozására a magisztrátus kényszerítetett a házat az evangélikusok kezében hagyni.

A 70-es évek végén, a Jézus Társaság feloszlatása után is, tovább erősödött az eperjesi külvárosi iskola helyzete. Az 1781 októberében kiadott Türeلمي Rendelet az eperjesi evangélikusok körében nemcsak óriási visszhangra talált, de új reményeket keltett a híres oktatási intézmény visszaszerzésére.

A kollégiumi épület nyilvános elárverezését 1783. május 24-én tartották, mielőtt a pártfogók beszéltek az uralkodóval. Az árverés tárgyát a kollégium mellett a korábbi magyar, Szentháromság evangélikus templom

⁶⁵ Hörk, Az Eperjesi, 103. o.

⁶⁶ KORABINSKY, Johann Matthias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786, 159. o.

⁶⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2481: Visitatio canonica A. 1775.

is képezte. Az eperjesi evangélikusok mindkét épületért 5000 Ft-ot ajánlottak, s az 10 Ft-tal túlhaladta a város ajánlatát. Mivel a városi tanács kétségbe vonta az árverés eredményét, júniusban ismét jött Eperjesre II. József, aki, amikor az evangélikusok 6000 Ft-ra emelték fel az ajánlott összeget, jóváhagyta a vásárlást.

Azután sem tudott az iskola átköltözni az új épületbe. Mivel a kollégium hajdani vagyona az iskolai alap kezelésébe ment át, s így az evangélikusok számára el volt veszve,⁶⁸ rendezni kellett az anyagi helyzetét és az építkezések finanszírozását. A pártfogói bizottság 1785 márciusában arról döntött, hogy a költségek egyenlő arányban fogja fizetni a két eperjesi gyülekezetet, 2:1 arányban a német gyülekezet terhére, s hétnyolcadát az egyházkerület.⁶⁹

A 19. század első felében

1785 szeptemberében az iskola első évét kezdte a régi kollégiumi épületben. Élén Carlovsky János rektor állt, Mayer András konrektorral és Wal-leuthner Dániel subrektorral. A régi kollégiumi épület megszerzése után megnőtt a kerület és a nemesi pártfogók érdeklődése az intézet iránt. A 90-es években így az iskola új, néhány ezer Ft értékű alapítványokat szerzett meg. A kerületi közgyűlés, amely 1793-ban jött össze Eperjesen, közgyűléstől döntött az iskola megsegítésére, és mindkét eperjesi gyülekezet megegyezett a kiadások elosztásáról 2:1 arányában.⁷⁰

Amikor 1794-ben meghalt Carlovsky János rektor, utódául Lovich Ádámot választották, aki azonban elutasította a hivatalt, és miután Mayer András sem fogadta el a rektorságot, új rektornak 1795-ben megválasztották Kralovanszky Andrást, és Mayer András teológiát kezdett tanítani az első, legfelsőbb osztályban. 1803-ban Mayer András választatott meg rektornak, és az első osztályban Carlovsky Zsigmond kezdte a teológiát tanítani. Utána majdnem három évtizedig, 1831-ig, Mayer András teológiai tanár vezette a kollégiumot, és jelentős mértékben irányította az egész intézményt.

Kulcsfontosságú lett az eperjesi evangélikus iskola számára az 1804. év, amikor a pártfogói bizottság jóváhagyta az új tanrendet, teológiával a legfelsőbb osztályban, s így hivatalosan megújította a kollégiumot, mint az alap, középső és felsőfokú intézményt.⁷¹ A magyarországi a. h. evangélikus egyház tiszai kerületi közgyűlésén, 1804 júliusában Eperjesen, új közgyűjtést hirdetett ki a kollégium javára, amely már a gyűlés alatt hozott 4155 Ft-ot és 55 krajcárt. Legjelentősebb volt azonban az a döntés, amely a kol-

⁶⁸ Az Iskolai és a Vallási alap átvette mind a Jézus Társaság, mind a más elszórt egyházi rendek ingatlanvagyonát, s abból finanszírozta az egyetemet és más világi iskolákat.

⁶⁹ Hörk, Az Eperjesi, 124. o.

⁷⁰ Hörk, Az Eperjesi, 127–129. o.

⁷¹ Hörk, Az Eperjesi, 133. o.

légiomot kerületi kollégiumi rangra, azaz az egész kerület legjelentősebb iskolájává emelte.⁷²

A következő négy évtizedben a kollégium több változáson is átment, ennek következtében az egyszerű városi iskolából teljes főgimnáziummá alakult, főiskolai osztályokkal. A 18. századi tantervek alapján egy rendszeres gimnáziumnak nyolc osztállyal kellett rendelkeznie.⁷³ A 20-as évek új tanítási rendjének megfelelően az osztályok számát ötre, néhány esetben négyre redukálták.⁷⁴ Az új tanrend tovább változtatott az osztálystruktúrán: elkülönültek egymástól a felső leányosztály és az elemi osztályok.

A következő években a kollégium középiskolaként (gimnázium) fejlődött, a felsőbb osztályokban a jogi és teológiai oktatással. Mivel a teológia jelentősége fokozatosan nőtt a felsőbb gimnáziumi osztályokban, így önálló, kétéves képzéssé alakult át. Előadója továbbra is Mayer András rektor, s utána Munyai Antal Lajos volt. Rendkívül fontos volt a jog bevezetése a tanításba. Még 1810-ben alapítvány jött létre a jogi tanszék kialakítására. Ez a két tanfolyam már nem a gimnáziumhoz tartozott, hanem egy felsőbb, alsófokú főiskolai képzést kínáló tanfolyamot képviselt. A jogi tanfolyamnak köszönhetően a kollégium jelentős pozíciót szerzett, és a távoli délvidéki vármegyékből vonzotta a diákokat Eperjesre.

Az eredetileg egyéves teológiai tanfolyamot mutatja az 1806-os tanterv. A teológusok osztálya az első osztály volt, ahol három tanár tanította a teológiai tantárgyakat: theologia dogmatica, theologia moralis, theologia symbolica, egyháztörténet, hermeneutica, keleti nyelvek, héber régiségek, evangéliumi és epistolai szent leckék, gyakorlati bölcsészettan, jog, economia.

Hasonlóan az 1826-os tantervben a teológiai tanfolyamban szerepeltek: theologia dogmatica, erkölcsstan, egyháztörténet, theologia symbolica, theologia pastoralis, héber nyelv, héber régiségtan, az epistolai perikopák, az evangéliumi perikopák, egyetemes tudományos encyklopedia és irodalomtörténet, bölcsészeti erkölcsstan, homiletikai gyakorlatok (kétszer hetente) német és szlovák nyelven.

A tanítás nyelve 1841-től a magyar volt, de már 1830-ban Eperjesen, mint az ország első evangélikus iskolájában Greguss Mihály magyarul kezdett előadni filozófiát és történelmet. A magas színvonalnak köszönhetően a kollégium országos szinten 1816-ban a második helyet foglalta el az evangélikus középiskolák között, közvetlenül a pozsonyi líceum után.⁷⁵ A kollégium akkor tehát újra szorgalmazta az egyetemmé válást, a politikai események folytán azonban újból sikertelenül.

Az iskola folyamatos fejlődésével a tanárok száma is megnőtt ötről (a 20-as években) tizenkettőre (1847-ben). Szinte az összes tanár valamilyen

⁷² EOL Budapest.

⁷³ ŠA Prešov, EKP, č. 255: Conspectus examinis anniversarii 1800–1819.

⁷⁴ ŠA Prešov, EKP, č. 256: Conspectus examinis anniversaria 1820 – 1841.

⁷⁵ Őket követte a híres késmárki és a soproni líceum. Hörk, Az Eperjesi, 149. o.

külföldi egyetemen, legfőképp német egyetemeken tanult, (Wittenberg, Jéna, Halle, Greifswald, Drezda, Göttingen, de Párizs és Bécs is), s több nyelven is beszélt.⁷⁶ A rektori hivatalt 1831-ig Mayer András töltötte be, aki 28 év után nyugdíjba ment, és helyébe Greguss Mihály bölcsészeti tanár került. Ő azonban három év múlva elhagyta a várost, és a rektori állást Munyai Antal Lajos teológiai tanár vette át. Munyai nyugdíjaztatása után három évre változott a rektorátus, és 1842-től egyéves, ún. ambulatórius rektorátusra vált. A 40-es években a Tiszai Kerület Kollégiuma élén váltakozva álltak: Munyai Antal Lajos, Vandrák András bölcsészeti tanár és Hazslinszky Frigyes, a matematika és fizika tanára.

A diákok száma egyre növekedett, s a negyvenes években átlépte a négyszázat.⁷⁷ A diákok viszont nemcsak Eperjesről vagy Sáros vármegye területéről származtak,⁷⁸ hanem az ország különböző részeiből érkeztek Eperjesre, a legnagyobb számban Zemplén, Gömör, Szepes, Abaúj, Borsod, Szabolcs, de még Liptó, Pest, Trencsén, Zólyom, Hont vagy Bács vármegyéből is, s nem képeztek kivételt a temesi, torontáli, aradi és szerémségi diákok sem. Rajtuk kívül még külföldiek is tanultak itt, leginkább Csehországból, Ausztriából, Gácsországból és Erdélyből. Míg a század elején a kollégiumban többnyire az ágostai vallású evangélikusok tanultak, addig a 40-es évek folyamán nagy számban voltak jelen a reformátusok, ortodoxok, zsidók és a római katolikusok.⁷⁹ Míg az 1807/08-as tanévben 73 felvett diák közül 33 Eperjesről és Sáros vármegyéről származott, az utolsó, forradalom előtti évben már 176 beiratkozott diák között csak 37 lakott Eperjesen vagy Sáros vármegye területén. Hasonlóan változott a diákság felekezeti összetétele is. Az 1807/08-as iskolai évben 73 diák között 69 volt evangélikus és négy református, 1847/48-ban azonban 138 beiratkozott diák közül 92 volt evangélikus, 26 református, 6 római katolikus, 5 ortodox és 9 zsidó.⁸⁰

A 19. század első felében a kollégium több, később országszerte híressé vált író, tudóst és politikust nevelt ki. Itt tanult többek között Kossuth Lajos, Dessewffy Arisztid, Görgey Artúr, Michal M. Hodža szlovák politikus és író; később Pulszky Ferenc, Irányi Dániel, Jónás Záborský drámaíró, József Srenka és János Hvezda szlovák költők, Sárossy Gyula, Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Vachot Imre és Wachot Sándor magyar költők,

⁷⁶ ŠA Prešov, EKP, č. 266: Informationes de professoribus 1821 – 1852.

⁷⁷ ŠA Prešov, EKP, č. 255: Conspectus examinis anniversarii 1800 – 1819, 256: Conspectus examinis anniversarii 1820 – 1847.

⁷⁸ ŠA Prešov, EKP, č. 246: Matricula Juventis studiosae in Collegio District. Evang. aug.Eperiensi 1831 – 1840.

⁷⁹ ŠA Prešov, EKP, č. 246.

⁸⁰ ŠA Prešov, EKP, č. 246.

Haán Lajos történész, Hunfalvy János etnológus, Greguss Ágost esztéta és mások.⁸¹

A sikeres folytatás ellenére a kollégium a század első felében komoly anyagi gondokkal küszködött. Anyagilag ugyan támogatta az egyházkerület és mindkét eperjesi evangélikus gyülekezet is (a német és a szlovák), a költségvetéshez való hozzájárulás azonban még mindig nem volt elegendő a fontos iskolai szükségletek fedezésére. Létezése szó szerint az alapítványokon, adományokon és a nyilvános gyűjtéseken múlt. 1804 és 1848 között 58 nagyobb vagy kisebb alap vagy alapítvány jött létre a kollégium és részei (gimnázium, alumneum, ösztöndíjak s más kiadások) kiadásainak fedezésére, összes tőkével 18 584 Ft és 25 krajcár.⁸² A kollégium vagyona pénzben és alapítványokban 1806 és 1832 között 47 973 Ft és 38 krajcárról nőtt meg 64 082 Ft és 19 krajcárra, 1849-ben már 88 366 váltóforintot ért el. Ez a szaporodás viszont már nem felelt meg a gyorsan fejlődő intézet szükségleteinek, amelynek gazdálkodását olyan tényezők is nehezítették, mint a bankók bevezetése, az infláció vagy a kamatok rendetlen kifizetése.⁸³ A kollégium újból ingatlanokkal rendelkezett, holott nem olyan jelentőségekkel, mint a 17. században. Ingatlanvagyonához az iskolai épületen kívül még az alumneum és két városi ház (Haas-Tabajdy és Kux háza) is tartozott.

Az alapok kamatai és más szabályos vagy rendkívüli bevételek szolgáltak mind az intézet fenntartására, az alumneumra, ösztöndíjakra, mind a tanári fizetésekre. Ezek a század közepéig jelentősen megnöttek, azonban több részből álltak: a pénzbeli fizetésből, részben az iskola bevételeiből és a terményekből. A legmagasabb fizetést a teológiai tanár kapta: 200 Ft-ot, 40 Ft segélyt a kerülettől, a tandíj 5/12-ét, a névnap ajándékot, a szolgálati lakást, 2 öl tűzfát és a káposztamező használatát.

A diákok egy részének az alumneum biztosította a szállást és az étkezést. Ez ideiglenes megszűnés után 1767-ben megújított. A gazdagabb diákok a tanárok családjában étkeztek. A 40-es évektől az iskolának saját tornaterme is volt, amelyet saját költségén Benczúr József tanár építtetett. Amikor 1845-ben Bánó Gábor sárosi birtokos a kollégiumra hagyta a természettani gyűjteményét, alapot vetett a későbbi híres kollégiumi természettani múzeumnak. A következő, 1846. évben létrejött az éremgyűjtemény, amely utána adományokból bővült.⁸⁴ A legjelentősebb volt viszont a kollégiumi könyvtár, amely a század elején kb. háromezer kötettel rendelkezett. Állománya azonban sokszorosára nőtt, amikor 1833-ban Szirmay

⁸¹ Bővebben a kollégium ezen korszakáról: KÓNYA, Peter: Prešovské evanjelické kolégium v prvej polovici 19. storočia. In: Mudr. Ludovít Markušovský a jeho doba. Prešov 1993, 209 - 218. o.

⁸² ŠA Prešov, EKP 937: Alapok könyve 1750 – 1900.

⁸³ Hörk, ŠA Prešov, EKP, č. 246, 137, 167. o.

⁸⁴ Hörk, ŠA Prešov, EKP, č. 246, 180. l.; ŠA Prešov, EKP 1034: A kollégiumi éremgyűjteményének szaporodási összeírása, 1846-tól.

János vidéki felügyelő 15 ezer könyvet számláló magánkönyvtárát adományozta a kollégiumnak. Egyúttal alapítványt is hozott létre a könyvtáros fizetésére és a könyvtár állományának gyarapítására.⁸⁵

A türelmi korszak vallási türelme ellenére a kollégiumnak néhányszor szembe kellett szállnia az állami hivatal ellenséges intézkedéseivel, mint a német egyetemeken való tanulás korlátozása, vagy az iskolai év kezdésének elhalasztása szeptemberről november elsejére.⁸⁶ Nagy károkat szenvedett a kollégium a napóleoni háborúk idején, amikor több mint egy évtizedig a hadi lisztraktárok, törzsek székhelyei vagy a kaszárnyák voltak itt elhelyezve.⁸⁷

Jelentős szerepet játszottak a kollégium életében a nemzetiségi alapon működő diáktársaságok. Ezek a társaságok itt is túlhaladták a kollégium határait, s a kulturális és társadalmi életben vezető szerepet töltötték be. A legrégebbi a 20-as években megalapított szlovák társaság, a Csehszlovák Intézet (Ústav československý) volt. A következő években megalakult a Szlovák Egylet (Slowensky Spolok), és 1832-ben alapították a teológusok a Homiletikai Szlovák Társaságot és a Csehszlovák Könyvtárát (Spoločnosť homiletická slowenská, Knihovna česko-slowenská).⁸⁸ A diáktársaságok betiltása után a szlovák társaságot a 40-es években megújították, de jelentősége már lényegesen visszaesett, és hamarosan meg is szűnt.

A Magyar Társaságot 1828-ban alapították. A társaság, valamint a könyvtár létrehozásában a legnagyobb szerepet kétségtelenül a társaság első elnöke, a filozófus, későbbi rektor, Greguss Mihály játszotta. A társaság célja a magyar nyelven való művelődés, a magyar nyelv megismerése és a magyar irodalmi művek olvasása, illetve alkotása volt.⁸⁹ Greguss után csakis a magyar nyelv tanára lehetett az elnök. A megtiltás után 1837-ben a társaság átmenetileg megszűnt, de mint magántársaság továbbra is működött, és 1839-ben újrakezdte működését. A következő években a társaság dinamikus fejlődésnek indult. 1838-ban saját évkönyvet adott ki, a Jácintot. A társaság tagjai a 40-es években szimpatizáltak a reformmozgalommal, és a Habsburg-ellenes ellenzékkel tartottak kapcsolatot. A tagság liberális szelleméről az is tanúskodik, hogy nemcsak a legnépszerűbb volt, hanem több tagja egyaránt a szlovák vagy német társaságban is működött.

A harmadik az 1842-ben megalapított Német Társaság (Deutscher Verein) volt.⁹⁰ Annak ellenére, hogy a kollégiumban még mindig használták a német nyelvet, és sok német diák tanult az iskolában, a társaság nem

⁸⁵ ŠA Prešov, EKP 1032.

⁸⁶ Úgy, mint a katolikus iskolákban.

⁸⁷ Hörk, Prešov, 151, 160, 344. o.

⁸⁸ ŠA Prešov, EKP, č. 371: Pamětník Společnosti homiletické slowenské v Prešově 1832.

⁸⁹ ŠA Prešov, EKP, č. 722: Az Eperjesi Magyar Társaság jegyzőkönyve 1840 – 1844.

⁹⁰ ŠA Prešov, EKP, č. 129: Gesetztafel des im Jahre 1842 am Eperieser Collegio entstandenen Deutschen Vereins.

volt széles körben támogatott, és csak a német nyelv és irodalom terjesztésére korlátozódott. A diáktársaságok jelentősen befolyásolták az egész nemzedék formálódását, és főleg a magyar társaság a reformmozgalom eszméit terjesztette a városban, amelyeket elsősorban a fiatalabb tanárok sajátítottak el.

A 19. század első felében, pontosabban az 1805-től szervezetileg is állandósított teológiai tanfolyamban, összesen 899 diák tanult, 894 bölcsészeti és 1466 jogi hallgató mellett. A teológiai tanfolyam végzősei közül sokan tovább- vagy közben tanultak a külföldi egyetemeken, a század első felében mindössze 185-en. A teológusok elsősorban a greifswaldi, hallei, jénai, tübingeni és bécsi egyetemi diákok között találhatók.

A Tiszai Kerületi á. h. Evangélikus Kollégium a 19. század második felében történetének legdinamikusabb fejlődésén ment keresztül, amelynek viszont véget vetettek az országos politikai események. Az 1848-as forradalmat és a következő liberális folyamatokat a tanárok és diákok többsége pozitívan fogadta. Mivel az intézet már régebben lett a haladó folyamatok székhelye, nem volt véletlen, hogy a forradalom és szabadságharc több személyisége diákjai sorából került ki, úgy mint Kossuth Lajos, Görgey Artúr, Dessewffy Aristid, Pulszky Ferenc, Irányi Dániel és mások. A háború kitörése után nem volt már lehetséges tovább tartani az iskola rendes működését, és 1848 májusában megszüntették a tanítást. Még tavasszal kialakult a kollégiumi nemzetőrség Benczúr József vezetése alatt. Mielőtt a várost megszállta az osztrák hadsereg, a nemzetőrök egy része a honvédséggel együtt eltávozott a városból. Az oktatás viszont a következő hónapokban sem folyhatott háborítatlanul, és a fegyveres összeütközések folytán az épület is kisebb károkat szenvedett. Végül 1849 nyarán az orosz intervenciós csapatok foglalták el, és katonai kórházat rendeztek be benne. Az orosz katonák csak a következő év tavaszán vonultak el, nem kis károkat okoztak az intézetnek.

A 19. század első felében az Eperjesi Kerületi Kollégium az ország egyik legjelentősebb evangélikus közép- és felsőiskolája lett. A század közepén így nemcsak az oktatás minőségében, de a két felsőbb (főiskolai) osztály hallgatószámának száma szerint is második helyen volt, közvetlenül a pozsonyi líceum után.⁹¹

Mivel a kollégiumi teológiai tanfolyam nem teljes teológiai képzést adott, sok végzőse továbbtanult külföldi egyetemeken. Növendékei a 19. század első felében több mint harminc egyetemen folytatták tanulmányaikat, legtöbbször Bécsben, Jénában, Tübingenben, Hallében, Berlinben, Greifswaldban és Göttingenben.⁹²

⁹¹ Durovics, Elek – Kónya, Péter: Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatói. Budapest, 2015, 124. l.

⁹² Durovics – Kónya, Az Eperjesi Kollégium, 141. l.

A 19. század második felében

A szabadságharc leverése után és a neoabszolutizmus idején többször veszélybe került a kollégium további létezése. A magyar kormány támogatása miatt a bécsi kormány semmilyen támogatást nem adott, és különböző lépéseket tett az intézet megkárosítására.

A forradalom 1849. augusztusi leverése után és a Bach-féle abszolutizmus idején többször is fenyegetve volt a kollégium léte. Mivel az intézmény nyíltan a magyar kormány oldalára állt, és a kollégium tanárai, valamint növendékei részt vettek a szabadságharcban, Bécs mindent megtett azért, hogy az iskola semmilyen támogatásban sem részesüljön, sőt az elkövetkezendő években több lépést is tett az intézet bezárása érdekében.

Az oktatás kétéves kihagyása, valamint az orosz és osztrák seregek által okozott károk erősen negatív hatással voltak a kollégium anyagi helyzetére. Nemcsak hogy nem volt elég anyagi fedezet a károk kifizetésére, de 1848-tól a tanárokat sem tudták fizetni. A kollégiumot katasztrofális helyzetbe hozta a Kossuth-bankók forgalomból történő kivonása, továbbá a pesti Nemzeti Bank értékpapírjainak elégetése, aminek következtében az intézmény elveszítette egész vagyonát. A kollégium pártfogói közül többnek külföldre kellett menekülnie, vagy az állam elkobozta vagyonukat. Nehéz helyzetbe hozta az iskolát a Thun-féle „Entwurf der Organisation der österreichischen Gymnasien und Realschulen“.⁹³ Ennek értelmében nyolcosztályos gimnáziummá alakították, minimálisan egy tanítóval minden osztályban. Egészen 1855-ig, amikor is a kormány odaadta neki a „nyilvánossági jogot”, egyfajta provizóriumban működött, és kötelezően be kellett tartania a változtatásokat. A lehetetlen anyagi nehézségek ellenére mégis sikerült megtartani a három évre kibővített teológiai képzést. A jogi képzés azonban 1852-ben ideiglenesen megszűnt.⁹⁴

Viszont ezek a negatív változások nem maradhattak hatás nélkül a tanárok és a diákok életére. Az 1851/52-es iskolaévben a kollégiumban csak 290 diák tanult, ami fele volt a forradalom előtti létszámnak.⁹⁵ Megváltozott az összetételük is: a 141 újonnan felvett diák közül már csaknem a fele (62) származott Eperjesről, illetve Sáros vármegyéből. A kollégium megőrizte a többvallású jellegét is: 73 á. h. evangélikus mellett 40 római katolikus, 15 református és 12 zsidó tanult az iskolában.⁹⁶ Ugyanebben az iskolai évben 12 tanár működött a kollégiumban.

Állandóan problémát jelentett a kollégium anyagi helyzete. Mivel állami támogatást nem kapott, a legfontosabb fenntartási költségeket a Tiszai Egyházkerület költségvetéséből, külföldi segítséggel, alapítványok (Adolf Gusztáv-alap) pénzéből, nyilvános gyűjtésekből vagy egyéb iskolai

⁹³ Hörk, J.: Az Eperjesi Ker., 189. o.

⁹⁴ Mayer, Endre: Hazslinszky Frigyes emlékezetére. Az Eperjesi á.h. Evangélikus Kollégium 1896/97-ik évi Értesítője. Eperjes, 1896, 10. o.

⁹⁵ Hörk, J.: Az Eperjesi, 191. o.

⁹⁶ Hörk, J.: Az Eperjesi, 191. o.

tevékenységekből fedezte.⁹⁷ A pénzügyi nehézségek a 60-as évekig tartottak. A már említett „Entwurf“-ot felváltó új császári rendelet, a „Pátens” tovább rontotta a helyzetet, mert leállította a külföldi segélyek nagy részét. Az igazgatóság Lintner Károlyt küldte külföldre, elsősorban Németországba, hogy pénztámogatást kérjen a kollégium számára. A külföldi támogatás része volt Kossuth Lajos kezdeményező tervének is ugyanabban az évben, aki, mint az intézmény volt diákja, a brit protestánsokhoz fordult a kollégium túléléséhez szükséges anyagi segítségért.⁹⁸

Jelentős változást csak a dualizmus korszaka hozott. A 70-es években a kollégium mint tudományos-oktatási intézmény négy intézetet nyitott meg. Az első és legrégebbi a gimnázium volt, amely az 50-es évekbeli reformoktól kezdve változatlan maradt. A hároméves teológiai intézet is ugyanúgy folytatta működését. A jogi akadémiát viszont 1878-ban négyévesre tervezték, ami már főiskolának felelt meg. A kollégium szerkezetéhez tartozott még (az egyetlen magyarországi) á. h. evangélikus férfi tanítóképző intézet, az 1873/74-es iskolai évben Nyíregyházáról Eperjesre költöztetett gyakorló népiskolával.

Az 1884-es év újabb változást hozott, amikor is a gimnázium állami támogatást nyert, a teológiai intézetet pedig négyéves akadémiává alakították, s a kollégium az új igazgatási rendet fogadta el. A sokat ígérő fejlemények lehetővé tették az anyagi fedezet biztosítását, az iskolai helyiségek és az egész oktatási folyamat modernizálását. Viszont nagy anyagi károkat okozott az 1887 májusában dühöngő tűzvész. A károkat elég gyorsan sikerült helyrehozni állami támogatással, illetve nyilvános gyűjtésekkel az országban és külföldön.⁹⁹ S az építész Benkó Károly tervei alapján végre sikerült átépíteni és kibővíteni az iskola régi épületét is.

Ez a dinamikus fejlődés folytatódott a következő évtizedekben is. Az 1892/93-as iskolaévben 457 diák iratkozott be, de e számnak már csak a fele, összesen 215 diák volt ágostai hitvallású evangélikus, s a többi felekezet közül a kollégiumban 144 zsidó, 61 római katolikus, 20 református és 17 görögkatolikus tanult.¹⁰⁰ Közülük 191 diák Eperjesről és Sáros vármegyéből származott, akik többségében gimnáziumban tanultak (151). A többi diák Magyarország szinte összes vármegyéjéből került ki, valamint Erdélyből, de külföldről is (Gácsországból, Ausztriából, Németországból).¹⁰¹ A tanári kar 33 tanárból és 7 segédtanítóból állt. Közülük heten a

⁹⁷ ŠA Prešov, EKP, 266: Informationes des Professoribus 1853/54.

⁹⁸ ŠA Prešov, EKP, 249.

⁹⁹ Nagy-Britanniában Schiller-Szinessy Salamon Márk hajdani eperjesi rabbi és a kollégium tanára, annak idején viszont a cambridge-i egyetem professzoraként szervezett egy pénzgyűjtést az intézet javára.

¹⁰⁰ Az eperjesi ágostai hitvallás evangélikus kerületi Collegium Értesítője az 1892/93. iskolai évről. Eperjes, 1893.

¹⁰¹ Az eperjesi ágostai hitvallás evangélikus kerületi Collegium Értesítője az 1892/93. iskolai évről. Eperjes, 1893.

teológiai, tizenketten pedig a jogi akadémián tanítottak, hárman a tanítóképző intézetben, és huszonegyen a gimnáziumban.¹⁰²

A rektori hivatalt továbbra is csak egy évre lehetett elfoglalni választások útján. Miután a hetvenes években a kollégiumot további négy osztállyal bővítették ki, a 80-as években pedig megreformálták, a rektor hatalma lecsökkent. Az akadémiák élén a dékánok álltak, és a tanítóképző intézetet, valamint a főgimnáziumot az igazgató vezette. A kollégium legmagasabb irányítói szerve 1892-től a háromtagú igazgatóság volt.¹⁰³

A történelmi épületben elhelyezkedő négy intézet, a konviktus és az alumneum mellett a kollégiumhoz további oktatási intézmények tartoztak. Elsősorban ilyen volt a folyamatosan bővülő könyvtár, amely a 90-es évekre már körülbelül 350 000 kötetet tartalmazott. Nagy jelentőséggel bírt az iskolamúzeum, amely az érem- és természetgyűjteményből állt. Az éremgyűjtemény körülbelül 6000 darabot számlált, a természetit pedig 11 470 darab élőlény, 10 500 növény és 4840 ásvány alkotta.¹⁰⁴ A természettudományi gyűjtemény megalkotója és létrehozója Hazsliszky Frigyes, az MTA levelező tagja volt.

Az 1884-ben elismert állami támogatással a kollégiumban az összes anyagi problémát meg tudták oldani. Viszont továbbra is osztozott rajta a Tiszai Egyházkerület, két eperjesi evangélikus gyülekezet és Eperjes városa is, mint ahogyan az itthoni és külföldi egyesületek s egyletek egyaránt. A régi alapítványok a 19. század második felében mind a kollégium, mind a többi intézet számára több tucat új tétellel bővültek, idetartozott például az ösztöndíjak kifizetése, az alumneum, a könyvtár fenntartása, mindezek már több tízezres összegeket jelentettek.¹⁰⁵

A 20. század elején a kollégium tovább fejlődött. Mivel az összes intézetben megnőtt a diákok száma, így már nem bizonyultak elegendőnek az iskola helyiségei, s 1911-ben egy új, modern gimnáziumot építettek. Ebben az időszakban 43 tanár tanított az intézetben, köztük 22 az akadémiákban. A 19. század végén és a 20. század elején a Kollégium híres személyiségei közé tartozott Vandrák András filozófus, Hazsliszky Frigyes botanikus (mindkettő a MTA levelező tagja), Hörk József és Gömör János egyháztörténészek, valamint Horowitz Simon jogtudós. Az új egyetemek (debreceni, szegedi és pozsonyi) alapítása után az intézmény vezetősége a század elején újból igyekezett az akadémiákból, illetve karokból egy nem teljes evangélikus egyetemet létrehozni, amely viszont már nem jöhetett létre az első világháború utáni államjogi változások miatt.

¹⁰² Az eperjesi ágostai hitvallás evangélikus kerületi Collegium Értesítője az 1892/93. iskolai évről. Eperjes 1893.

¹⁰³ A Tiszai á. h. Ev. Egyházkerületi Collegium Értesítője az 1895-96 iskolai évről. Eperjes, 1896.

¹⁰⁴ Hörk, Az Eperjesi, 418. o.

¹⁰⁵ ŠA Prešov, EKP, 937: Alapok könyve 1750–1900.

Trianon után nem állt az új szlovák á. h. evangélikus egyház érdekében az intézmény további fenntartása. A teológiai kar megszűnt, tanárai Sopronba távoztak. A jogakadémia viszont Miskolcra költözött. A tanárképző intézet csak 1923-ig maradt, és egyedül csak a főgimnázium működött Eperjesen az 1946-ban bekövetkezett államosításáig.¹⁰⁶

A kollégiumi teológiai képzést a 19. század második felében konkrét adatok mutatják be. Az 1854/1855-ös tanévben három teológiai osztály működött Eperjesen. Tanáraik voltak Hlaváček Mihály (egyházkerületi tanár, a teológiai szak igazgatója, az exegesis és a gyakorlati teológia tanára), Linberger István (az elméleti teológia és bölcselet, történelem rendes tanára), Thilisch János (az egyházi jog s nyelvek rendkívüli tanára), valamint Vandrák András (a gyakorlati bölcselet ideiglenes tanára). A teológiát 14 diák hallgatta, s azokból volt 3 magyar, 9 német és 3 szlovák. A teológiai tanfolyamban a következő tantárgyakat oktatták: tudományok vázlata, nevelés s oktatásban, bölcselet történetei, héber nyelv, új testámentom pericopák gyakorlatai, latin gyakorlat, keresztény morál, ótestámentom magyarázat, új testámentom exegesis, homiletika, homiletikai gyakorlatok, keresztény dogmatika és szimbolika, s mások.¹⁰⁷

Az 1869/1870-es tanévben még mindig három osztályból állt a teológiai tanfolyam. A tanárok közül részt vettek benne: Hlaváček Mihály teológiai dékán, a pericopák, exegesis, pastoralis, liturgika, szláv homiletika tanára, Tillisch János, a teológiai encyklopedia, egyházjog és egyháztörténelem rendes tanára, Max Vilmos, a héber nyelv és dogmatika rendes tanára és Vandrák András, az MTA I. tagja, a bölcseleti tudományok tanára. A tanfolyamnak 26 diákja volt, közülük tizenketten Szepes, nyolcan Gömör, ketten Liptó vármegyéből származtak, egy-egy fő pedig Nógrád, Nyitra és Turóc vármegyéből.¹⁰⁸

Az 1871/1872-es tanévben a három osztályos teológiai tanfolyamban tanítottak Hlaváček Mihály teológiai dékán, Max Vilmos, Tillis Vilmos, Vandrák András. A diákok száma azonban csökkent tizenkettőre, ebből hat fő Szepes, három Gömör, kettő Liptó és egy Sáros vármegyéből (pontosabban Eperjesről) származott.¹⁰⁹

Az 1879/1880-as tanévben a teológia három osztályos Hittanintézetként működött. Az intézetben tanítottak Bancsó Antal, Hörk József, Tillis János. Az intézetbe tizenhat diák járt, s köztük hét Gömör, öt Szepes, és egy-egy Sáros, Abaúj, Arad és Tolna vármegyéből származott. Abban az évben a teológián több ifjúsági egyesület is működött, mint az Önképző és Önszegélyző Egyesület, az Olvasó Kör, a Liturgicum, a Katechetikum és a

¹⁰⁶ Először mint a szlovák-magyar, 1926-tól mint a szlovák gimnázium.

¹⁰⁷ Az Eperjesi evang. kerületi Collegium 1854/5-iki Értesítője. Eperjes, 1855.

¹⁰⁸ Az Eperjesi evang. kerületi Collegium 1869/70. tanévi Értesítője. Eperjes, 1870.

¹⁰⁹ Az Eperjesi evang. kerületi Collegium 1871/72. tanévi Értesítője. Eperjes, 1872, 2-35. o.

Hittanintézet hallgatóinak egyesülete. Az intézet része a teológiai könyvtár is volt, 1390 könyvvel, abból 247 volt akkor az évi gyarapodás.¹¹⁰

Az 1884-ben végrehajtott reform után, az 1884/1885-ös tanévben négyosztályos lett a kollégiumi hittanintézet, dékánnal az élén. Az intézetben tanítottak Hörk József, Mayer Endre, dr. Szlávik Mátyás és a dékán, Tillis József. A hallgatók száma tizenkilencre nőtt meg, akik közül hatan Gömör, öten Szepes, kettő Sáros, kettő Liptó, egy-egy Zólyom, Abaúj, Árva és Szabolcs vármegyéből származtak.¹¹¹

Öt évvel később, az 1889/1890-es tanévben a négy osztályú hittanintézetben működött: Hörk József, a gyakorlati teológiai tanulmányok nyilvános rendes tanára, dékán, Csengey Gusztáv, az ószövetségi és történelmi tudományok nyilvános rendes tanára, Mayer Endre, az újszövetségi exegetika tudományok nyilvános rendes tanára, dr. Szlávik Mátyás, a rendszeres teológia nyilvános rendes tanára, dr. Lakner Árpád orvostudor, segédtanár és a város főorvosa. A hallgatók száma tovább nőtt, és abban az évben 26 teológus tanult Eperjesen. Közülük kilencen Gömör, hárman Nógrád, kettő-kettő Szepes, Szabolcs, Bács-Bodrog és Liptó, egy-egy pedig Ung, Zólyom, Borsod, Békés és Sáros vármegyéből származtak.¹¹²

A teológusok többféle tantárgyat tanultak. Az egész évi tantárgyak voltak az újszövetségi görög nyelv, héber nyelv, latin nyelv, német nyelv, bibliai tót nyelv, bölcsészettörténet, egyetemes egyháztörténet, újszövetségi írásmagyarázat, ószövetségi írásmagyarázat, egyházjog, hittan, újabb és legújabb dogmatörténet, gyakorlati szövegmagyarázat, egyházi ének. A szemináriumok közé tartoztak a systematica theologia szeminárium, új testamentomi exegetika szeminárium, homiletikai, katechetikai és liturgikai szeminárium. Félévi tantárgyak az intézetben: encyklopedia, ó-szövetségi bevezetés, Jézus élete, homiletika, liturgika, vallástörténet, új-testamentomi bibliai theologia, pastoralis, közegészségtan, egyháztörténeti szeminárium.¹¹³

Az intézetben több theologiai egyesület működött, mint például a theologiai önképző és önszegélyző egyesület, Theologiai olvasóköri, theologiai testület s az annak kebelében működő becsületbíróóság. A theologiai könyvtár 2362 kötetet és 21 füzetet tartalmazott.¹¹⁴

¹¹⁰ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1879/80-ik isk. évről. Eperjes, 1880, 44-50. o.

¹¹¹ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1884/85-ik isk. évről. Eperjes, 1885, 23-28. o.

¹¹² Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1889/89-ik isk. évről. Eperjes, 1890, 18-21. o.

¹¹³ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1889/89-ik isk. évről. Eperjes, 1890, 18-21. o.

¹¹⁴ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1889/89. iskolai évről. Eperjes, 1890, 18-21. o.

Tíz év múlva, a század végén, az 1898/1899-es tanévben négyosztályos maradt a kollégium hittanintézete. Az intézetben nyolc teológiai tanár működött: Csengey Gusztáv dékán, Mayer Endre, dr. Szlávik Mátyás, ifj. draskóczy Lajos (lelkész), Liptai Lajos (lelkész), dr. Mikler Károly jogakadémiai tanár, dr. Horovitz Imre orvostudor és Szánik Ernő, az egyházi ének és liturgia vezetője.¹¹⁵

A hallgatók száma huszonkettőre csökkent, abból jött öt Gömör, négy Zólyom, három Liptó, kettő Nyitra, egy-egy Szepes, Moson, Sopron, Vas, Békés, Nógrád, Bars és Trencsén vármegyéből. Az addig is működő teológiai egyesületeket szaporította a Theológiai Ifjúsági Belmissiói Egyesület. A teológiai könyvtárban őriztek 3040 kötetet és 243 füzetet. A távolabbi vármegyékből származó diákoknak szálláshelyként szolgált a teológiai internátus.¹¹⁶

Az új szervezési reformnak köszönhetően 1906-ban létrejött a Kollégiumban a Teológiai Akadémia. Az akadémia is, hasonlóan az intézethez, négy osztállyal rendelkezett. Az 1908/1909-es tanévben 12 tanár működött az akadémián: Mayer Endre dékán, Csengey Gusztáv, Deák János ó- és újszövetségi írásmagyarázati nyilvános rendkívüli tanár, Draskóczy Lajos nyilvános rendkívüli tanár, Liptay János, Obál Béla, a történeti teológiai tudományok nyilvános rendkívüli tanára, dr. Szlávik Mátyás, Szánik Ernő, dr. Hebelt Ede jogakadémiai tanár, dr. Horovitz Imre, Szemere Márton, a gazdaságtan tanára és Ritzl Károly, a kisszebeni állami kertészeti iskola igazgatója.¹¹⁷

A hallgatók száma szépen gyarapodott tovább, és abban az évben már harminckilencre nőtt, köztük tizenegy származott Szepes, négyen Gömör és Sáros, három-három Vas és Zólyom, kettő-kettő Brassó, Bács-Bodrog, Liptó és Pest, egy-egy Torontál, Hajdú, Szabolcs, Hont, Veszprém és Abaúj vármegyéből, és ugyancsak egy Ausztriából. A teológiai akadémia intézményei közé tartozott az Evangélikus Theológiai Otthon (új szabályokkal) és a Theológiai Könyvtár.¹¹⁸

Az utolsó háború előtti évben, az 1913/1914-es tanévben az eperjesi teológiai akadémián 11 tanár tanított: Mayer Endre dékán, Csengey Gusztáv, dr. Deák János, Draskóczy Lajos, dr. Obál Béla, dr. Szlávik Mátyás, Liptai Lajos, Szánik Ernő, dr. Horovitz Imre, Szemere Márton, valamint dr. Juhász János cs. és kir. ezredorvos. A hallgatók száma akkor már ötvenötöt

¹¹⁵ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1898 – 99. iskolai évről. Eperjes, 1899, 20-29. o.

¹¹⁶ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1898 – 99. iskolai évről. Eperjes, 1899, 20-29. o.

¹¹⁷ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1908 – 1909. iskolai évről. Eperjes, 1909, 21-43. o.

¹¹⁸ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1908 – 1909. iskolai évről. Eperjes, 1909, 21-43. o.

ért el. Rajtuk kívül tanulta a teológiát két lelkészjelölt, két hallgató, aki a külföldi egyetemen tanult és egy volt piarista tanár, mint a tanfolyamon kívüli diák. Az ötvenöt hallgató közül származott kilenc Gömör, nyolc Sáros, hat Szepes, öt Szabolcs, négy Pest, három-három Abaúj-Torna, Bács-Bodrog, Zólyom, kettő-kettő Nógrád és Békés, egy-egy Szatmár, Fogaras, Túróc, Liptó, Hunyad, Borsod, Szerém és Bereg vármegyéből, valamint egy Horvátországból. A tantárgyak számát ebben az időben növelték a speciális tárgyak (például kertészet), a gyakorlati és a regionális tantárgyak.¹¹⁹

Az akadémián akkor több egyesület működött. Ilyen volt elsősorban a Theológiai Akadémiai Testület és Egyesület, amely a Becsületbírószágból, az Önszegélyző-egyesületből és az Énekkarból állt. Mellette még a Theológiai Akadémia Belmissiói Egyesülete is tevékenykedett.¹²⁰

Az I. világháború éveiben sok kárt szenvedett a teológiai akadémia és az egész kollégium, ezt az utolsó tanév adatai is mutatják. Az 1917/1918-as tanévben 39-re csökkent a hallgatók száma. Több akadémiai diák is besoroztatott a hadseregbe, részt vett a harcokban, és kettő közülük meghalt. A tanári kar létszáma is csökkent, és az utolsó tanévben kilenc tanár működött az akadémián. A háború következtében új intézmények is megjelentek mind az akadémia, mind a kollégium életében. Ilyen volt a hatablakos teremben létesített katonai otthon, amelyet 26204 katona látogatott meg.¹²¹

A kollégium majdnem kétszázötven éven át létező teológiai képzésében több jelentős teológus működött. Ilyen volt az iskola első rektora is, **Pomarius Sámuel**, aki 1667-től 1673-ig vezette az intézetet. Sziléziai származású teológus volt, tanult a híres egyetemeken Thornban, Frankfurtban, Wittenbergben, ahol a teológiai doktorátust is megszerezte. Több németországi városban működött papként, amikor 1667-ben elfogadta a felső-magyarországi rendek meghívását és a kollégium élére állt. Elejétől fogva a teológia tanára volt. A kollégium elvesztése után Németországba, Lübeckbe költözött, ahol újból papként működött. Jelentős volt a tudományos tevékenysége is. Élete során több mint ötven, főként teológiai, művet adott ki.¹²²

Rezik János lett a következő jelentős teológus az eperjesi kollégiumban. Nyitra vármegyei születésű kollégiumi diákként már az 1660-as évek végén ügyes teológusként mutatkozott meg, amikor részt vett a teológiai disputációkban a kassai jezsuitákkal. A kollégium elvesztése után Thornban talált menedéket, ahol professzori állást is szerzett. A Rákóczi-szabad-

¹¹⁹ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1913 – 1914. iskolai évről. Eperjes, 1914, 47-87. o.

¹²⁰ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1913 – 1914. iskolai évről. Eperjes, 1914, 47-87. o.

¹²¹ Az Eperjesi ev. ker. Collegium Értesítője az 1917 – 1918. iskolai évről. Eperjes, 1918, 12-35. o.

¹²² Hörk, Az Eperjes, 335–337. o.

ságharc elején hazatért, és először átvette a késmárki gimnázium vezetését. Ott fogadta a rendek felkérését a kollégium rektorátusának elfoglalására. Hatalmas szervezési munka mellett Rezik is jelentős tudósként és egyházi íróként működött. Majdnem tíz kiadott könyvében a teológia mellett főleg az egyháztörténettel foglalkozott.¹²³

A 19. század első felében a megújult kollégiumban két jelentős teológus működött: Mayer András és Munyai Lajos Antal. **Mayer András** Turóc vármegyéből származott. Tanult Modorban, Pozsonyban, Eperjesen, s utána a greifswaldi egyetemen. 1785-től konrektorként működött Eperjesen, 1793-ban lett a teológia tanára, s végül rektora. Az iskolát rendkívül nehéz korszakban vezette, amikor a hadsereg sok éven át jelen volt az épületében.¹²⁴ 1830-ban a jénai egyetemtől kapott teológiai doktorátust.¹²⁵ **Munyai Antal Lajos** is a teológia tanára volt. Kapinémetfalvi evangélikus lelkész családjában született, tanult Eperjesen, Pozsonyban, majd néhány éves szünet után, amikor nevelősködött, Wittenbergben is, ahol két évig maradt. Hazatérése után, 1832-ig szepesolasi lelkészként tevékenykedett. Greguss távozása után elfoglalta az eperjesi rektorátust. A 40-es években is, a váltakozó rektorátus bevezetése után is kétszer állt az intézet élén. Néhány terjedelmesebb teológiai és történelmi művet írt, ami azonban nagyrészt kéziratban maradt. 1830-ban Helberstadtban jelent meg a *Historia Ecclesiae Evangelicae in Hungaria* és 1833-ban *Synopsis Jurium et Gravaminum Ecclesiae Evangelicae in Hungaria* című műve. A kollégiumi szlovák társaság elnöke volt.

A 19. század második felében **Hörk József** emelhető ki, mint a kollégium legjelentősebb teológus személyisége. Az elsősorban egyháztörténeti művekről ismert teológus Gömör-Kishont vármegyéből származott. A kollégiumban 1877-től működött, és több intézményében tanított. Többször megválasztották rektornak is. Tudományos cikkei számos teológiai, egyháztörténeti és történelmi folyóiratban jelentek meg. Több mint húsz könyve közül, a teológiai művek mellett, napjainkig nagy jelentőséggel bír a sáros-zempléni esperesség történetének vagy a Kollégium történetének feldolgoása.¹²⁶

¹²³ Hörk, Az Eperjesi..., 339 – 340. l.

¹²⁴ A raktárt és más intézményeket rendeztek be itt.

¹²⁵ Uo., 344. l.

¹²⁶ Hörk, Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium, 359 – 363. l.